

Socialistická inteligencia v Československu z genetického aspektu

VLASTISLAV BAUCH
RÓBERT ROŠKO

Ústav filozofie a sociológie SAV,
Bratislava

Rok, v ktorom sa koná IX. Svetový sociologický kongres, je súčasne tridsiatym výročím československého Februára 1948. Je to pre našu spoločnosť v každom ohľade významný historický bod zvratu, lebo sa v ňom v dramatickom mocenskopolitickom konflikte medzi buržoáziou a robotníckou triedou rozhodlo o socialistickom charakte celého ďalšieho vývoja.

Za ten čas sa v našej sociálnej štruktúre udiali vskutku prevratné revolučné zmeny. Niekdajší príslušníci triedy priemyselného, obchodného a finančného kapitálu boli deklasovaní a pokiaľ neodišli robiť kariéry do zahraničia, rozptýlili sa na rozličné miesta v novej štruktúre. Taký istý osud postihol aj buržoáziu v oblasti poľnohospodárstva. Pokiaľ ide o triedy súkromných malovýrobcov v mestách a na dedine, prakticky zanikli tiež, len inou formou. Integrovali sa do socializmu združstevnením. To všetko sa odohralo pod vedením novej dejinnej vládnucej triedy, ktorá pred revolúciou vystupovala v ponížujúcej úlohe zhodnocovateľa kapitálu, ale v dôsledku revolučných socialistických premien tento svoj pôvodný charakter kvalitatívne transformovala. Vo svojej súčasnej vývojovej fáze sa značne líši od seba samej z minulých čias. A napokon je tu inteligencia, vyznačujúca sa na rozdiel od tried tým, že existenčne nie je spätá s tou alebo onou spoločenskoekonomickou formáciou. Napriek tomu patrí k jej povahe, že v uplynulých troch desaťročiach nestála bokom od prebiehajúcich revolučných procesov. Vystupovala v nich ako subjekt i objekt zároveň a s odstupom času môžeme aj o nej konštatovať, že už nie je taká ako na začiatku.

Predovšetkým kvantitatívne vzrástla. Podľa štatistiky vzdelania stúpol počet odborníkov s vysokoškolským a stredným odborným vzdelaním zo 421 tisíc roku 1953 na 1 milión 533 tisíc roku 1973. Je to už viac ako družstevných roľníkov, poľnohospodárskych robotníkov a jednotlivo hospodáriacich roľníkov dohromady.

Štatistikou rastu odborníkov možno dokumentovať aj výrazný úspech politickej línie KSČ, zameranej na homogenizáciu českej a slovenskej sociálnej štruktúry. Kým roku 1953 tvorili odborníci na Slovensku len 16,2 % celoštátneho úhrnu, roku 1973 sa ich podiel zvýšil na 26,6 %. To sa dosiahlo dvojnásobným tempom rastu odborníkov na Slovensku. V porovnávanom období vzrástol počet odborných kádrov v ČSR na trojnásobok (z 353 tisíc na 1 milión 130 tisíc), v SSR na šesťnásobok (zo 68 tisíc na 403 tisíc).

Dôležitý pohľad na dynamiku inteligencie popri štatistike vzdelania poskytuje štatistika práce, ktorá od roku 1958 začala uplatňovať kategóriu „duševný pracovník“. V výsledkoch obidvoch štatistík, z ktorých každá nesporne reflektuje jav zvaný inteligencia, sú isté zhody, ale aj závažné rozdiely. Zhoda

spočíva v tom, že sa obojstranne potvrdzuje záver o dynamickom raste inteligencie. Rozdiely sú v absolútnych hodnotách dosahovaných stavov, ako aj v relatívnych hodnotách vyjadrujúcich tempo rastu.

Tabuľka 1. Rast počtu pracujúcich, duševne pracujúcich a odborníkov s vysokoškolským a stredným odborným vzdelaním v ČSSR a SSR v rokoch 1958—1973 (bez JRD), v tisícoch osôb

	ČSSR			SSR		
	1958	1973	Index rastu	1958	1973	Index rastu
Počet pracujúcich	4 589	6 106	133	1 002	1 673	167
Počet duševne pracujúcich	1 197	1 847	154	267	506	186
Počet odborníkov	695	1 483	213	136	388	282
Na 1 000 pracujúcich pripadá:						
— duševne pracujúcich	261	302	—	266	302	—
— odborníkov	151	242	—	135	232	—
Na 1 000 duševne pracujúcich pripadá:						
— odborníkov (všetkých)	581	802	—	547	767	—
— odborníkov (duševne pracujúcich)	536	736	—	496	730	—

Prameň: Statistická ročenka republiky Československé 1959; Statistická ročenka ČSSR 1974

Z tabuľky vyplýva, že tak v roku 1958, ako aj v roku 1973 je počet duševných pracovníkov vyšší v porovnaní s počtom odborníkov. V priebehu pätnástich rokov obidve tieto kategórie rástli dynamickejšie ako úhrn pracujúcich, ale index rastu odborníkov bol podstatne vyšší ako index rastu duševných pracovníkov. To znamená, že sa sféra duševnej práce vzdelanostne skvalitňovala, a to veľmi výrazne. Kým v úhrne duševných pracovníkov bolo roku 1958 celoštátne len 53,6 % odborníkov s vysokoškolským a stredným vzdelaním, roku 1973 sa ich podiel zvýšil na 73,6 %. Súčasne sa ukazuje, že istá časť odborníkov pracuje v povolaniach, ktoré štatistika nezaraďuje do sféry duševnej práce, pričom proporčne sa táto časť celoštátne zväčšila, ale na Slovensku zaznamenala pokles.

Údaje o explozívnom raste inteligencie v Československu a ešte viac na Slovensku odкрývajú dôležitú stránku premien, ktorými po Februári 1948 prešla naša spoločnosť. Indikujú tieto premeny z aspektu produktívnych síl, svedčia o ich umocňovaní. Len spoločnosť s rozvinutou materiálnou výrobnou základňou si môže dovoliť takú masovú produkciu a prúdka sa rozširujúcu reprodukciu inteligencie, lebo to nie je lacný druh výroby. Na druhej strane nejde (alebo by nemalo ísť) o stratenú investíciu, pretože keď inteligencia opustí sféru, v ktorej bola stvárňovaná ako predmet práce, vstupuje do sféry, v ktorej sa uplatňuje ako činná práca, ako špecifická pracovná sila. Tu záleží hlavne na tom, aby bola efektívne využitá, t. j. aby hodnota jej produkcie nepokulhávala za hodnotou investícií, ktoré spoločnosť do nej vložila a vkladá.

Socializmus sa však nevyčerpáva aspektom výrobných síl. Je to len jeho jedna, aj keď nesmierne dôležitá stránka. Socializmus ako protiklad kapita-

lizmu je predovšetkým záležitosťou ekonomických vzťahov a ďalej potom aj vzťahov politických a ideologických, ktoré sa z ekonomickej štruktúry odvíjajú a tvoria s ňou ucelený dialektický komplex. Akými transformáciami prešla československá a v jej rámci slovenská inteligencia po týchto stránkach?

Pokiaľ ide o aspekt ekonomického bytia, pri ktorom, ako je známe, abstrahujeme od obsahu a faktov spoločenského, teda i skupinového a individuálneho vedomia, podstata premien našej inteligencie spočíva v tom, že vo svojom činnom sebauplatňovaní prestala byť determinovaná antagonizmom kapitálu a námezdnjej práce, nezmieriteľným triednym protikladom buržoázie a proletariátu. Ekonomické formy, v ktorých sa realizovala totalita práce v kapitalistickej spoločnosti, revolúcia odstránila rovnako vo vzťahu k inteligencii, ako ich odstránila vo vzťahu k ostatným zložkám pracujúcich. Dve socialistické formy vlastného pomeru k výrobným prostriedkom, ktoré integrujú do jedného neantagonistického celku robotníkov a roľníkov, integrujú takto aj inteligenciu.

Pokiaľ ide o politický a ideologický aspekt, treba si uvedomiť, že je to oblasť spoločenského vedomia, ktorú ekonomické bytie determinuje, a tento proces determinácie prebieha v čase. Už tým je daná možnosť zaostávania zmien vo vedomí za zmenami v bytí. To sa týka rovnako inteligencie ako robotníkov, družstevných roľníkov a vôbec každej vrstvy pracujúcich.

Podstata veci tkvie v tom, že na charakter a kvalitu vedomia inteligencie sa v každej etape socialistického vývoja kladú omnoho väčšie nároky, a to so zreteľom na špecifickú povahu jej pracovnej sily, na jej miesto v štruktúre povolání, na špecifické zameranie jej práce. Preto zaostávanie vedomia inteligencie za jej socialistickým bytím je to najposlednejšie, čo by si mohla naša spoločnosť priať a s čím by sa mohla zmieriť. Lebo čo znamená takéto zaostávanie po obsahovej stránke? Jednoducho to, že na báze nového socialistického bytia ďalej vegetujú a snažia sa prakticky presadiť a uplatniť staré buržoázne alebo maloburžoázne ideologické stereotypy, čo by v prípade ich nehateného rozvoja viedlo k reštaurácii kapitalizmu. Za chrbtom každej víťaznej sociálnej revolúcie v dejinách číhajú reštaurátorské sily a bolo by čudné, keby od tejto hrozby a ťažkosti bol odbremený práve socialistický revolučný proces. Napokon, nedávne krízové roky, ktorými naša spoločnosť prešla, nám túto hrozbu pripomenuli viac než dôrazne.

Tu sa ukazuje, že problém inteligencie v našej spoločnosti ani zdaleka neprestal byť ešte aj problémom jej triedneho charakteru, ako aj problémom zákonitostí, foriem a mechanizmov, ktoré regulujú dejinné transformácie tohto charakteru. Vyplýva to aj zo záverov XIV. a XV. zjazdu KSČ, v ktorých sa hovorí o tom, že prehlbovanie socialistického charakteru inteligencie je úloha, ktorú v žiadnom prípade nemožno pustiť zo zreteľa. Samozrejme, tým je určené aj zameranie tohto príspevku. Nepôjde v ňom o sledovanie vývojových tendencií československej inteligencie z aspektu dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov, ale najmä z aspektu dialektiky ekonomickej základne a nadstavby. A keďže sa tým do popredia pozornosti dostáva obecný pojem socialistickej inteligencie ako takej, budeme musieť rozšíriť pole pozorovania a analýzy aj pred Február 1948. Lebo je zrejmé, že socialistická inteligencia nie je jav, ktorý vzniká až po uchopení moci robotníckou triedou. Kreuje sa už v rámci kapitalizmu, takže isté ťažkosti a problémy procesu jej formovania v porevolučnom období vnútorne súvisia s ťažkosťami a problémami jej formovania v období pred socialistickou revolúciou a mimo túto súvislosť sú často nezrozumiteľné.

Povedali sme už, že Február 1948 v Československu predstavuje bod symbolizujúci striedanie tried vo funkcii vládnúcej spoločenskej sily. Politickú moc strhol na seba proletariát, aby z nej urobil nástroj prebudovania celého spoločenského systému na kvalitatívne nových princípoch. Pravdaže, strhol ju na seba v situácii, keď už mal za sebou pomerne dlhú cestu postupného vymaňovania sa z detských črievičiek púhej ekonomickej kategórie a ustanovovania sa v triedu aj v zmysle politického a ideologického subjektu. To znamená, že v jeho štruktúre vykryštalizovali isté nadstavbové zložky. A keďže sa to dialo v podmienkach spoločenskej deľby hmotnej a duchovnej produkcie, tento fakt kryštalizácie nadstavbových zložiek súčasne znamenal, že československý proletariát vstupoval do rozhodujúceho mocenského boja proti buržoázii s vrstvou vlastnej inteligencie, ktorá v ňom plnila dôležité špecifické a nezapustiteľné funkcie.

Isteže, na tom nie je nič unikátne, nič, čo by sa týkalo iba Československa. Všade vo svete, kde sa trieda námezdnnej práce formovala alebo formuje do revolučnej protikapitalistickej sily, vytvára túto vrstvu socialistickej inteligencie. Je to všeobecne sa presadzujúci zákon, ktorému sa nemožno vyhnúť. Iná vec je, aké sú konkrétne historické formy jeho aplikácie v rozličných priestorových a časových podmienkach. Kreovanie socialistickej inteligencie môže byť a fakticky aj je v rozličných krajinách rozličné tak z hľadiska konkrétnych sociálnych predpokladov a zdrojov, ako aj z hľadiska priebehu, tempa vnútornej protirečivosti i výsledkov celého procesu.

Medzi najdôležitejšie fakty patrí nepochybne to, že vo vrcholnej fáze mocenskej zrážky s buržoáziou československá inteligencia vo svojom rozhodujúcom celku nestála na kontrarevolučnej strane bojových línií. Je to významná odlišnosť napr. v porovnaní so situáciou v revolučnom Rusku. Ak vodca ruskej proletárskej revolúcie V. I. Lenin niekoľko mesiacov po Októbri 1917 vyhlasuje: „Treba povedať, že prevážna väčšina inteligencie starého Ruska je priamym odporcom sovietskej moci.“ [Lenin 1954: 399], vodca československej proletárskej revolúcie K. Gottwald bezprostredne po Februári 1948 konštatuje pravý opak: „Treba povedať ku cti našej inteligencie, že v doterajšom našom budovaní i v historickom Februári stála v naprostej väčšine pevne na strane ľudu, na strane pokroku“ [Gottwald 1949: 14].

Gottwaldov výrok o „naprostej väčšine“ nemožno, pravdaže, interpretovať v tom zmysle, že vývoj československej inteligencie v predfebruárovom období vyústil do úplnej triednej dichotomizácie, t. j. do jej striktného rozštiepenia na rýdzo buržoáznu a rýdzo socialistickú, bez akýchkoľvek stredných maloburžoáznych medzivrstiev. Ona „naprostá väčšina“, ktorú ovenčil ctou, tvorila svojím sociálnoekonomickým postavením, svojimi spoločenskými stykmi, svojím svetonázorom a politickou orientovanosťou veľmi diferencovaný celok, jednotu s veľmi protirečivými tendenciami. Len časť z tohto celku predstavovala vrstvu triedy, ktorá určovala charakter revolúcie. Aká veľká bola táto časť?

Na túto otázku sa nedá odpovedať bez ujasnenia si kritérií triednej diferenciácie inteligencie ako nadstavbovej produktívnej sily, teda ako skupiny ľudí, ktorí vykonávajú nejaký druh duševnej činnosti vo sfére nadstavby či už ako svoju profesiu, alebo popri hlavnom zamestnaní v nejakej oblasti duševnej práce v rámci materiálnej výroby. Je zrejmé, že keby sme pri riešení tejto otázky siahli po kritériách bezprostredne z arzenálu ekonómie, siahli by sme vedľa. Dostali by sme obraz o tom, ako sa inteligencia triedne rozvrstvuje v ekonomickom systéme, no nič by sme sa nedozvedeli o jej triednom rozvrstvení v kontexte nadstavbových štruktúr. Aby sme si mohli ujasniť túto

stránku veci, musíme siahnuť po kritériách z nadstavbovej oblasti samej. Pravdaže, v prvom rade po kritériách z oblasti politických vzťahov, lebo politika ako koncentrovaný výraz ekonomiky je stredobodom a dominantou nadstavby. Položíme si teda otázku, aká veľká bola tá zložka inteligencie v úhrne československej inteligencie pred Februárom 1948, ktorá participovala na členskej základni Komunistickej strany Československa. Dôvody sú dva. Po prvé, KSČ predstavovala mozog a súčasne najaktívnejšiu silu socialistickej revolúcie. Po druhé, teoreticky sa KSČ chápe ako časť robotníckej triedy (jej najuvedomelejšia vrstva, predný oddiel), z čoho ďalej nasleduje, že znak členstva KSČ je u inteligencie veľmi dôležitým (i keď samozrejme nie absolútnym a jediným) indikátorom jej triedneho profilu.

Údaje, z ktorých vychádzame, viažu sa ku koncu roka 1946, keď KSČ mala celkom 1 043 154 členov. Inteligencia z tohto tvorila 7,6 %. Bolo to menej, než v globálnej spoločnosti, kde jej podiel v celku ekonomicky činných osôb predstavoval asi 17 %. Kým spomedzi robotníkov bol v KSČ organizovaný približne každý štvrtý, spomedzi príslušníkov inteligencie len každý ôsmy [Revue 1969: 679]. Teda pomer 1 : 8 (na Slovensku asi o tretinu nižší — 1 : 12) [Barnovský]; taká bola koncom roku 1946 približná proporcia socialistickej, proletárskorevolučnej inteligencie v Československu v úhrne tejto spoločenskej skupiny. Je to z kvantitatívneho hľadiska menšina, ale podľa mnohých významných dobových indícií menšina iba v relácii k celej inteligencii, no vonkoncom nie k jej militantne kontrarevolučnej veľkoburžoáznej zložke. Medzi týmito dvoma krajnými triednymi zoskupeniami sa nachádzal masový maloburžoázny stred, váhavý, nevykryštalizovaný, reagujúci na rýchly spád revolučných udalostí s nádejami, obavami i skepsou, ako vždy opatrnícky, no zároveň aj vždy prispôsobujúci sa, takže keď došlo k rozuzleniu mocenského konfliktu, mohol si dokonca namýšľať, že sa o to vrchovitou mierou pričínal.

V záujme historickej pravdy treba ovšem povedať, že touto svojou rozkolísanosťou, orientovanou napokon v rozhodujúcich momentoch doľava, celkovo prispel k relatívne hladkému priebehu februárového mocensko-politického zvratu.

Odpoveď na otázku proporcionality triednych zložiek v československej inteligencii v úvodnej fáze socialistických revolučných premien by bola neuspokojivá, pokiaľ by sme sa nevyjadrili k jej kvalitatívnej stránke. V komunistických radoch síce nenájdeme viac ako jedného z ôsmich príslušníkov inteligencie, no skoncentroval sa tu skutočný výkvet inteligencie, ľudia, ktorí v kultúre českého a slovenského národa niečo znamenali, tešili sa veľkej prestíži a vzbudzovali úctu. Tento fakt veľmi presne vyjadril G. Husák roku 1946 v aforizme: „Neviem, ako sa politicky naša inteligencia delí podľa počtu, ale viem, že podľa kvality je socialistická“ [Husák 1973: 116].

Správna interpretácia faktu relatívne veľkej rozšírenosti typu socialistického inteligenta v československej inteligencii po druhej svetovej vojne vyžaduje, aby sme ho nebrali izolovane, aby sme ho zaradili do širokých historických súvislostí tak smerom do minulých, ako aj „budúcich“ čias, ktoré medzitým sa už tiež zmenili na minulé.

Predovšetkým sa ponúka jeho porovnanie so situáciou medzi dvoma svetovými vojnami, keď sa proletársky triedny subjekt pohyboval k svojmu oslobodeniu v podmienkach meštiackej republiky. Je pozoruhodné, ako známy komunistický intelektuál Z. Nejedlý ešte r. 1944 vôbec nie lichotivo hodnotí stupeň triednej diferenciácie v predvojnovnej českej inteligencii: „Naša inteligencia“

— píše — „sa na 99 % uspokojila s tvrdením Masarykovej *Sociálnej otázky*, že marxizmus je prekonaný, i vôbec nečítala ani Marxa, ani Engelsa“ [Nejedlý 1956: 331]. V slovenskej inteligencii bola jej komunisticky orientovaná vrstva v dôsledku viacerých špecifických historických podmienok ešte slabšia. Nie azda preto, že by Masaryka akceptovala intenzívnejšie. Determinovaná zaostala agrárnou štruktúrou s údesnými reliktnými feudálneho stredoveku vstrebávala do seba omnoho reakčnejšie duchovné axiómy, popri ktorých sa ešte aj Masaryk javil ako nepriateľný.

Slovom, pri pohľade dozadu zisťujeme, že revolučnej socialistickej inteligencie je výrazne menej, že jej počet smerom do minulosti klesá. Nie je o tom presný číselný údaj, ale nepriamo to vidieť z toho, že aj KSČ mala niekoľkonásobne užšiu členskú základňu ako v povojnovom období. Počet jej členov v r. 1936 sa odhaduje približne na 70 tisíc, čo mierne zaostáva dokonca za početnosťou samej inteligencie v strane po desiatich rokoch. Za jedno desaťročie došlo teda v postavení inteligencie v štruktúre triednych vzťahov československej spoločnosti k takým masovým individuálnym presunom, že to nemožno interpretovať ako výraz pokojného evolučného pohybu, ale ako prejav revolučného kvalitatívneho zvratu. Aké boli determinanty tohto prechodu k novej kvalite?

Vytyčujeme otázku determinant ako množiny, lebo každý historický výsledok je výslednicou mnohých kauzálnych radov. Na druhej strane žiadna takáto množina nie je mechanickým súhrnom rovnocenných a vzájomne nezávislých zložiek, ale usporiadanou celostnou štruktúrou s istými dominantami, na ktoré treba predovšetkým upriamiť pozornosť. Pri takomto spôsobe prístupu k otázke zisťujeme, že bezprostredne dominantnou a určujúcou príčinou zmeny v triednom postavení inteligencie nebol ani pohyb v úrovni produktívnych síl, ani v kvalite ekonomických vzťahov, ale v istých skutočnostiach politického a mravného charakteru.

V prvom rade zapôsobilo to, že vládnuca československá buržoázia v dňoch Mníchova kapitulovala pred hitlerovským fašizmom a že to bola robotnícka trieda, jej najuvedomelejšia a najorganizovanejšia zložka, ktorá jediná okamžite, bez váhania a plným hlasom nazvala tento čin jeho pravým menom, t. j. kapitulantom a zradou. Pre buržoáziu to bol etický kolaps, z ktorého se už nikdy poriadne nespamätala. Storaké nitky, ktorými desaťročia pripútávala k svojmu telu inteligenciu, začali v masovom meradle odhŕňať. Neodhŕnili naraz, dialo sa to v dlhšom časovom kontexte boja proti fašizmu a formovania hybných síl pre národnú a demokratickú revolúciu, ale odhŕnili alebo sa aspoň uvoľnili dôkladne.

To je vnútorná dominanta. V jednote s ňou však pôsobila aj dominanta vonkajšia, medzinárodná — kľúčová úloha Sovietskeho zväzu vo vojne proti fašizmu a skutočnosť, že to bol socialistický Sovietsky zväz, ktorý priamo oslobodzoval naše národy z područia fašizmu. Tento fakt znemožnil, alebo aspoň podstatne sťažil antifašistickej časti buržoázie pokus rehabilitovať sa v očiach širokých vrstiev inteligencie poukazovaním na to, že se predsa aktívne zapojila a zapája do národnodemokratickej revolúcie. Zradcovské znamenie z jej čela nezmizlo a aj naďalej pôsobilo odpudzujúco. Z rovnakého dôvodu prestal na ňu príťažlivo pôsobiť aj bývalý lesk západných buržoázných demokracií. Prejavilo sa to v renesancii idey slovenskej vzájomnosti, ktorú buržoázna republika zo zrejmych triedno-politických dôvodov vytlačala na perifériu. Hoci sama osebe, t. j. vzatá abstraktne, nemala a nemá táto idea nijaký socialistický obsah, v konkrétnom dobovom kontexte sa stala symptomatickým výrazom prechodu maloburžoáznej inteligencie k robotníckej triede a socializmu.

Praktické svedectvo o tom, aký zmätený a vnútorne protirečivý bol tento prechod, aké možnosti návratov a pohybov dozadu obsahoval, podal r. 1945 L. Novomeský: „...nemôžeme zabudnúť na to, ako bola [slovenská inteligencia] zavše rojčivo komunistickejšia od komunistov a ako mnohých priam komunisti museli zdržiavať od uprílišneného komunizovania. Európu, alebo čo len našu časť v nej, videli, samozrejme, vtelenú do zväzku socialistických republík. A keď nie takto — bez výhrad, ba s nadšením prijímali predstavu o vytvorení slovanskej veľríše pod ruskou záštitou, pravda, bez Maďarov medzi nami a s južnými Slovanmi, ba nechýbali ani predstavy o prijatí ruskej reči a ruskej kultúry. Poľnosti videli len skolektivizované a všetky námietky, že náš roľník ešte nedospel na stupeň, na ktorom s ním možno hovoriť o socializme, vyvracali správami, že ten i onen sedliak — a roľníctvo tam a inde — je pripravený prijať hneď sovietsky systém hospodárenia, len aby bol svet pozbavený nemeckého nacizmu. O nacionalizácii priemyslu a peňažníctva nebolo treba s našou inteligenciou takmer vôbec hovoriť, leda brániť sa musela pred ňou hranica, po ktorú zospoločenšenie má ísť“ [Novomeský 192: 86].

Novomeského svedectvo pochádza z doby, keď sa povojnová diferenciácia inteligencie na buržoáznu a socialistickú začala črtiť (a premietť aj do politickoorganizačných foriem) dostatočne zreteľne, aby sa dalo usúdiť, že jej značná časť ostáva politicky nevýhranená a ideovo kolíše, t. j. z aspektu nadväbových triediacich kritérií zaujíma maloburžoázne triedne postavenie. Novomeský ju takto terminologicky presne neidentifikuje. Ako marxisticky vzdelanému autorovi je mu nesporne známe (o tom nemožno pochybovať), o akom triednom type inteligenta to píše, ale v texte článku upúšťa od uplatnenia tejto presnej triednej charakteristiky.

Keby sa to týkalo iba autorskej osobnosti Novomeského, prípadne jedného jeho agitačne zameraného článku, nestálo by za to vôbec sa o tom zmieňovať. Ide však o sociologický fakt, ktorý je príznačný pre celú marxistickú sociálno-politickú literatúru v celej etape národnodemokratickej revolúcie v Československu. Keď sa v dobových dokumentoch inteligencia klasifikuje, používajú sa bipolárne pojmy „ľudová — protiľudová“, „pokroková — reakčná“ apod. S týmto javom sa nestretávame v buržoáznodemokratickej etape revolúcie v Rusku a po dovŕšení úloh národnej a demokratickej revolúcie ustupuje do pozadia aj v Československu. Skutočnosť jeho výskytu v predfebruárovom období možno vysvetliť špecifickými podmienkami, v ktorých národnodemokratická etapa revolúcie prebiehala, najmä účasťou strany socialistickej revolúcie vo vláde a jej úsilím presvedčiť kolísajúce stredné vrstvy, že ako strana jednej triedy reprezentuje súčasne všetok ľud a pokrok vôbec, že jedno nevyklučuje druhé. To sa odrazilo aj v terminológii a bolo to funkčné.

Treba, pravda, poznamenať, že daný jav mal aj disfunkčnú stránku, ale táto sa neprejavila hneď. Spočívala v tom, že sa zastrel rozdiel medzi úlohami buržoáznodemokratickej a socialistickej revolúcie a že sa tým v maloburžoáznej časti inteligencie podporila ilúzia, že je rovnako schopná realizovať socialistickú prestavbu spoločnosti ako proletariát bez toho, aby opustila svoje maloburžoázne hľadiská. Keď ju potom realita vlastnej socialistickej prestavby po Februári 1948 vyviedla z tejto ilúzie, cítila sa oklamaná a odkopnutá. Čakala na príležitosť, ktorá by jej umožnila predložiť robotníckej triede tento „nezaplatený účet“. Striehla na každú chybu, ktorej sa revolučný predvoj dopustí a starostlivo si ju zaznamenávala do svojej pamäti. Prvý raz sa pokúsila priživiť sa na sebakritike komunitického hnutia po XX. zjazde KSSZ

v roku 1956, ale bola prinútená stiahnuť sa späť. Nová veľká príležitosť sa jej naskytla až po dvanástich rokoch a túto príležitosť si už nenechala ujsť. Jej špecifický hlas v ideovom chaose šesťdesiatéhooôsmeho roku sa dá rozlíšiť práve podľa toho, ako zdôrazňuje, že bola oklamaná, že celý pofebruárový vývoj treba vyčiar knúť z dejín našich národov ako kolosálny potrat a že sa teda všetko musí začať odznova — samozrejme pod jej osvieteným duchovným vedením.

V *Poučení z krízového vývoja v Československu po XIII. zjazde KSČ* (dokument schválil XIV. zjazd strany r. 1971) je aj dôležitá sebakritická pasáž o zanedbávaní triedneho prístupu k spoločenským problémom“ [Svedectvo 1975: 19]. Aj inteligencia je spoločenský problém, je to teda zároveň kritika zanedbávania triedneho prístupu k nej.

V revolte maloburžoáznej inteligencie zohrávala veľmi dôležitú úlohu jej vlastná sociologická sebareflexia. Zneužili sa pritom niektoré z vulgarizované predstavy o vzťahu inteligencie a triedy, odporujúce marxisticko-leninskej tradícii. Z teoretickej premisy, že inteligencia je skupinou iného druhu ako trieda, sa vyvodil záver o jej nadtriednej povahe, o jej bytí „za“ hranicami triednych subjektov. Determinácia inteligencie triedou a triedy inteligenciou sa chápala úplne vonkajškovo, t. j. ako náhodný vzťah ináč nezávislých a „mimo seba“ jestvujúcich sociálnych javov. Spoločenské triedy sú jedna vec a inteligencia je druhá vec. Za istých okolností sa môžu zísť, môžu sa vzájomne podporovať, môžu si vzájomne vymieňať lichôtky, len nesmú pritom zabudnúť, že hranica triedy končí tam, kde začína hranica inteligencie a opačne.

S „extratriednym“ chápaním inteligencie, od ktorého je už len krôčik k elitárskemu traktovaniu jej postavenia a úloh v spoločnosti, ide teda ruka v ruku také chápanie triedy, v ktorom je trieda zbavená svojej vlastnej inteligencie. Inteligentský elitarizmus a koncepcia triedy bez vlastnej inteligencie sú spojenými nádobami tej istej maloburžoáznej reflexie procesov a javov v triedne rozdelenom svete. Tento záver platí nezávisle na tom, či ide o reflexiu, ktorá v obidvoch svojich prejavoch hniezdi v hlave maloburžoázneho intelektuála, alebo dochádza k svojráznej distribúcii tejto reflexie tak, že ideu nezaraditeľnosti inteligencie do triedy akceptuje malomeštiak — inteligent, zatiaľ čo ideu triedy bez inteligencie, samozrejme v danom prípade bez *socialistickej* inteligencie, akceptuje triedne neuvedomelý malomeštiak — robotník. U jedného i druhého ide o prejav neschopnosti postaviť sa v záujme dosiahnutia vyššieho vývinového stupňa proletárskeho triedneho subjektu na odpor proti rozkladnému vplyvu deľby práce v podmienkach, keď sa tento vývin nemôže realizovať ináč ako na podklade deľby práce.

KSČ vo funkcii teoretického centra českej a slovenskej robotníckej triedy narazila vždy, keď išlo o precizovanie vzťahu inteligencie a proletariátu, na metodologickú neúnosnosť binárneho pohľadu na sociálnu štrukturáciu tohto vzťahu. Zaužívané klasifikácie inteligencie na pokrokovú a reakčnú, ľudovú a protiľudovú, triedne antagonistickú a triedne neantagonistickú, pracujúcu a vykorisťovateľskú boli síce v konkrétnych dobových kontextoch funkčné a na prvý pohľad zrozumiteľné, avšak pri podrobnejšom skúmaní sa ukazovalo, že im chýba to, čo je z marxistického hľadiska rozhodujúce — presnosť triednej optiky. Keď pri klasifikácii uplatníme takéto meradlo, binárny pohľad musí odstúpiť miesto vedecky exaktnejšiemu pohľadu.

Ve všetkých vývojových fázach kapitalistickej spoločnosti [ak odhliadneme od feudálnych rezíduí v jeho rannom období] vyskytujú sa tri triedne typy

inteligencie a každý z týchto troch typov zaujíma v relácii k proletariátu kvalitatívne rozdielne a teda druhým typom nezastupiteľné postavenie. Tieto tri typy inteligencie sa zvyčajne označujú prívlastkami „buržoázna“, „maloburžoázna“ a „socialistická“. No nie je to pravidlo bez výnimiek. Slovo „socialistická“ sa napr. alternuje termínmi „proletárska“, „robotnícka“, „komunistická“ atď. podľa toho, ktorý z nich je v danom sémantickom kontexte čo do významu najjednoznačnejší a najkomunikatívnejší. Keď sa v predrevolučnom Rusku nazvala „socialistickou“ maloburžoázna inteligencia, V. I. Lenin uznal za vhodné používať na označenie skutočne socialistickej inteligencie iné názvy, a bola ich celá paleta.

Ako vôbec vo všetkých prípadoch, ani tu nie sú rozhodujúce názvy, ale ich „vecný“ základ. A vecný základ rozdielu medzi jednotlivými typmi inteligencie za kapitalizmu je taký, že teoreticky vzdelaný (uvedomelý) proletariát nemôže k nim mať iný vzťah ako k triedam, do okruhu ktorých patria.

Buržoázna inteligencia patrí do okruhu buržoáznej triedy. Funguje buď v jej ekonomickej, alebo nadstavbovej sfére. Preto pokiaľ je buržoáznou, stojí v antagonistickom triednom protiklade voči proletariátu a v socialistickej revolúcii musí byť „zrušená“. Pochopiteľne, nie vo svojej kvalite ľudských bytostí, ani nie vo svojej funkcii inteligencie (deštrukcie s takýmto zameraním nefigurujú v rubrike historických nevyhnutností, len v rubrike možností), ale nedvolateľne v tých aspektoch a znakoch, ktorými sa zaraďuje do buržoázie.

Pokiaľ ide o maloburžoáznu inteligenciu, podobne ako maloburžoázia vôbec netvorí napriek svojim výhradám voči kapitalizmu internú zložku revolučného socialistického subjektu. Jej kritika kapitalistického systému sa zhoduje so skutočne socialistickou kritikou len v niektorých povrchových vrstvách, korelujúcich s prejavmi tradeunionistického uvedomenia robotníckej triedy. Je to taký stupeň v rozvoji proletárskeho triedneho subjektu, na ktorom sám proletariát je ešte v zajatí maloburžoáznej interpretácie svojho postavenia v kapitalizme. Zakladá si na tom, že je slobodným súkromým vlastníkom svojej pracovnej sily, v čom je už zahrnuté faktické uznanie legitímnosti kapitálových vzťahov. Nie je to orientácia na zničenie kapitalistického systému, ale na vybojovanie znesiteľného postavenia v jeho štruktúrach. Lenže zatiaľ čo pre proletariát je maloburžoázny tradeunionizmus púhym prechodným stupňom k socialistickému uvedomeniu, pre maloburžoáznu inteligenciu je kritika kapitalizmu zo súkromnovlastníckych pozícií jej bytostným prejavom a definujúcim znakom. Tým je podmienená aj diferenciácia v terčoch, proti ktorým sa kritika obracia predovšetkým. Maloburžoázna inteligencia sústreďuje svoju paľbu na také zložky v systéme kapitalistického spôsobu života, ktoré v rámci kapitalizmu predstavujú prvky budúcej socialistickej spoločnosti. A opačne, zaujíma zhovievavý postoj k tým jeho prvkom a zložkám, ktoré prechod k socializmu sťažujú a vnútri socializmu pôsobia rozkladne, retardačne a kontrarevolučne. Preto v rozličných fázach boja za socialistickú premenu sveta môže plniť iba funkciu viacej alebo menej spoľahlivého spojenca uvedomelého proletariátu, zásadne nie funkciu vedúcej duchovnej sily. To nie je otázka dobrej vôle marxistickej sociologickej koncepcie, ale otázka objektívneho triedneho charakteru maloburžoáznej inteligencie, podmieneného sociálneekonomicky alebo tak, že duchovne reprezentuje maloburžoáziu z oblasti materiálnej výroby (súkromne hospodáriaci roľníci, remeselníci, živnostníci), alebo tak, že reprezentuje svoje vlastné maloburžoázne ekonomické bytie (príslušníci slobodných povolání), alebo napokon tak, že zabsolutňuje javový a formálny aspekt vzťahu kapitálu a námezdnjej práce (akceptuje ilúziu, že výmenný akt medzi kapita-

listom a vlastníkom námezdnnej pracovnej sily sa ničím podstatným nelíši od bežnej maloburžoáznej formy tovarovej výmeny). Aj tento robotnícky trade-unionizmus, ako presvedčivo ukázal V. I. Lenin v kritike ruského ekonomizmu, je jedným z existenčných faktorov maloburžoázne orientovaného typu inteligencie bez ohľadu na to, či reprezentanti tohto typu vyšli priamo z robotníckeho, alebo inteligentského prostredia.

Napokon popri buržoáznom a maloburžoáznom type inteligencie už v rámci kapitalizmu vzniká a aktivizuje sa aj typ socialistickej inteligencie. Je to inteligencia, ktorá tvorí špecifickú internú zložku revolučného proletárskeho subjektu, takže definovať jej vzťah k tomuto subjektu napr. ako „spojenectvo“, „blok“ a pod. by znamenalo popierať, že je socialistická. Isteže, líši sa od iných zložiek svojej triedy celým radom znakov. Predovšetkým tým, že profesiovo nevykonáva manuálnu alebo mechanizovanú materiálnoproduktívnu prácu, ba niekedy vôbec nepôsobí v oblasti materiálnej výroby, ako je to napr. u revolucionárov z povolania. Pokiaľ ide o inteligenciu, ktorá je činná výhradne v nadstavbovej sfére spoločnosti (Lenin, ako je známe, v polemike s národníckym ekonómom Krivenkom vyslovil názor, že by sa do inteligencie nemali zahrňovať profesiové kategórie z ekonomickej oblasti, ako technici, agronómi a pod.), jej príslušnosť k triede proletariátu je nutne viazaná iba na podmienku, že akceptuje marxisticko-leninský svetonázor a aktívne pôsobí v revolučnom robotníckom hnutí, takže vôbec nie je nutné, aby zároveň vystupovala vo funkcii zhodnocovateľa kapitálu. A mohli by sme uvádzať ďalšie a ďalšie odlišnosti. Nimi sa však dokazuje nie to, že socialistická inteligencia stojí mimo proletárskej triedy ako objektovo-subjektivej kategórie, ale iba to, že proletariát sa v procese svojho vývoja čoraz viac diferencuje a že rozdiely medzi jeho ekonomickými a nadstavbovými komponentmi sú také a také.

Niektoré dôležité poznatky o genéze socialistickej inteligencie v Československu sme už uviedli. Vo všeobecnej teoretickej rovine bolo významné zdôrazniť, že tento triedny typ inteligencie vzniká už v podmienkach kapitalizmu. Z toho vyplýva, že by bolo neopodstatnené začínať sociologické skúmanie jeho vývinovej dialektiky až vo chvíli, keď robotnícka trieda po prevzatí moci pristupuje k socialistickej reštrukturácii spoločnosti. Sám akt uchopenia moci už predpokladá taký vysoký stupeň v rozvoji proletariátu, na ktorom proletariát dávno prekonal štádium „triedy osebe“ a vystupuje ako „trieda pre seba“. A to by nebolo vôbec možné bez jeho „zdvojenia“ na ekonomicko-nadstavbový komplex, čo v podmienkach deľby práce sa nedá dosiahnuť jednoducho tak, že iba sami robotníci po odpracovaní šichty v kapitalistickom podniku začnú v „šichte pre seba“ pracovať ako organizátori, agitátori a propagátori svojho triedneho boja, jeho teoretici, tvorcovia ekonomických, politických, právnych a filozofickoetických koncepcií, tvorcovia socialistického umenia a socialistickej kultúry.

Samozrejme, bolo by ideálne, keby sa všetkých týchto nadstavbových činností mohla popri svojej funkcii „zhodnocovateľa“ kapitálu zúčastniť celá trieda. Akt jej oslobodenia z područia kapitálu by sa tým náramne urýchlil. Je to však niečo také ideálne, že sa to v praxi triedneho boja osvedčilo asi ako Campanellov *Slnčný štát*. Proces sebaorganizovania proletariátu v triedu nadobudol nutne formu kreácie profesionálnych kádrov socialistickej inteligencie. Jasne sa to prejavilo už na najnižšom vývojovom stupni, keď proletariát začal budovať odborové organizácie, a ešte výraznejšie v štádiu tvorby vlastnej politickej strany a siete rôznych záujmových spolkov a inštitúcií (vzdelávacích, telovýchovných, mládežníckych, ženských a pod.).

Z teoretického hľadiska je fakt ekonomicko-nadstavbového zdvojenia proletariátu iste prvoradá a zásadný. Menej významné je už to, akým spôsobom si proletariát vytvára svoju vlastnú inteligenciu. Je zrejmé, že analogicky ako v iných sférach ľudskej praxe aj tu môžu viesť k cieľu rozličné cesty, a v dôsledku špecifických podmienok v jednotlivých krajinách aj skutočne vedú. Tieto národné zvláštnosti kreovania socialistickej inteligencie, podmienené konkrétne historicky koordinovanou a subordinovanou množinou príčin, vyvolávajú potom takisto konkrétne historicky koordinovanú a subordinovanú množinu účinkov. Tu sa otvára obrovské a zatiaľ málo prebádané pole pre historika i sociológa.

Zdá sa, že pokiaľ ide napríklad o sociálne zdroje kreovania českej a slovenskej socialistickej inteligencie (prítom viac slovenskej ako českej), genetický primát patrí dosť výrazne kádrom, ktoré sa k pozíciám a rolám socialistickej inteligencie vypracúvali tak, že sa uvoľňovali zo svojich pôvodne robotníckych povolaní v oblasti materiálnej výroby. Pre počiatky nášho socialistickeho hnutia (na rozdiel napr. od počiatkov socialistickeho hnutia v predrevolučnom Rusku) vôbec nie je typické, že by na pozície proletariátu prechádzali jednotlivci z okruhu vzdelaných vrstiev iných tried (šľachta, buržoázia, maloburžoázia). V podmienkach vyspelejšej českej spoločnosti absencia tohto kreačného zdroja končí skôr (koncom 19. storočia), ale na Slovensku prakticky až po vzniku buržoáznej ČSR r. 1918.

Dôvod treba hľadať v hypertrofizácii otázky národného oslobodenia, podmienenej faktom nacionálneho útlaku v rámci Rakúsko-Uhorskej monarchie. Táto otázka absorbovala celú optiku „vzdelaných tried“. Pokiaľ buržoázny intelektuál prejaví záujem o sociálne pohyby v robotníctve, spravidla je to motivované snahou integrovať ich do buržoáznodemokratickeho hnutia za národné oslobodenie. Básnik Josef Hora výstižne poukázal na analogickú tendenciu v oblasti literatúry, keď r. 1928 napísal: „Česká literatúra pred vojnou je plná tohto národnostného kolektivismu, tejto viery v masu ako nástroj národa. I tam, kde sa v nej objavuje proletariát, prichádza na scénu zväčša len v sentimentálnom osvetlení a vždy ako typ národný, nie sociálnotriedny. V našich románoch kapitalista robotníka utlačoval, nie však kapitalista vôbec, ale nemecký alebo židovský kapitalista. Moderný priemyslový robotník sa dlho nemohol v českej literatúre uplatniť, pretože českí spisovatelia, pochádzajúci z malomeštiackych vrstiev, nepoznali jeho psychológiu, nepoznali ani socialisticke teórie, ktoré roky formovali jeho myslenie a jeho svetový názor“ [Hora 1973: 72].

Špecifický ráz genézy českej a slovenskej socialistickej inteligencie zasluhuje pozornosť nie ako izolovaný fakt, ako historická kuriozita, ale so zreteľom na jeho determináčne potencie a limity. Vezmime napr. známu teóriu spájania vedeckého socializmu so živelným robotníckym hnutím, ktorú Lenin vysoko vyzdvihol. V podmienkach českého a slovenského robotníckeho hnutia sa tejto teórii dosť dlho neprípisovala až taká veľká vážnosť a nevyvodzovali sa z nej všetky nevyhnutné praktické dôsledky (sociáldemokratizmus). Prejavovalo sa to rozmanitým spôsobom: od podceňovania teoretickej práce až po nechúť akceptovať v hnutí osoby z „tradičných“ vrstiev inteligencie.

V situácii, keď inteligent značil to isté čo pán a robotník to isté čo bedár, bolo to úplne prirodzené a logické. Prelom mohol nastať len na základe istých zblížovacích sociálnych pohybov robotníka k priemernému inteligentovi a priemerného inteligenta k robotníkovi. A popudy k týmto pohybom dával imanentný rozvoj samého kapitálu tým, že vo svojom vlastnom egoistickom záujme robotníkom poskytoval zväčšujúce sa porcie všeobecného vzdelania,

kým priemerným inteligentom postupne uberal z hodnoty (i z ceny) ich pracovnej sily. K prvému masovejšiemu rozviklaniu tradične veľkého sociálneho odstupu medzi týmito dvoma kategóriami práce došlo v buržoáznej ČSR, pričom sa to dialo v podmienkach inšpirujúceho príkladu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie.

Lady sa prelomili a pohli, a to už nielen v kultúrnej vyspelejšom českom prostredí, kde proces príklonu jednotlivcov z „tradičnej“ inteligencie k robotníckemu hnutiu začal už skôr, ale aj na Slovensku. Okolo komunistickej strany ako jadra tohto procesu sa popri najvyspelejších robotníkoch, opúšťajúcich prácu v žolde kapitálu a nastupujúcich do funkcií v „nadstavbe triedy“, začínajú koncentrovať reprezentanti takmer všetkých povolání inteligencie: spisovatelia, umelci, učitelia, lekári, technická inteligencia, absolventi vysokých škôl humanitného i prírodovedného smeru a pod. Predbežne nejde o veľké číselné kvóty, ale ich intelektuálna potencia a morálnovôľové vlastnosti, znásobené silou triednej organizácie a spätne túto silu triednej organizácie znásobujúce, vyvolávajú v mocenských centrálnach vládnucej buržoázie alarm. Podnikajú sa rázne i menej rázne kroky, aby boli „ložiská nákazy“ lokalizované.

Prílev mladej vzdelanej inteligencie do robotníckeho hnutia ho obohacuje o nové dimenzie. V centre pozornosti aj naďalej ostáva sociálny a politický boj robotníkov proti vykorisťovaniu a útlaku. K tomu však pristupuje nebývalá expanzia revolučnej aktivity do ďalších oblastí duchovnej kultúry. Organizovaná vedúca vrstva robotníckej triedy začína si (nie bez podnetov zo Sovietkeho zväzu) konkrétnejšie a dôraznejšie ako predtým uvedomovať, že cesta triedy od potlačovanej k vládnucej vedie cez získanie schopností riešiť celý komplex spoločenských problémov, otázkami rozvoja výrobných síl počínajúc a najodľahlejšími poschodiami dochodnej nadstavby končiac. To predpokladá obrovský rozmach subjektivity proletariátu, a teda okrem zvyšovania všeobecnej kultúrnosti triedy aj rozširovanie a upevňovanie radov stránickej inteligencie.

Nové možnosti v tomto smere sa objavili v súvislosti s proletarizáciou námezdnjej inteligencie, ktorá sa obzvlášť markantne presadzovala v časoch svetovej hospodárskej krízy. J. Fučík r. 1931 žiada, aby sa na základe tejto novej skúsenosti prehodnotila línia, zameraná na jej neutralizáciu: „Hovorí sa, že malomeštiak je zrnom medzi mlynskými kameňmi dvoch bojujúcich tried. Ale námezdná inteligencia nesmie byť pre nás takýmto zrnom medzi kameňmi. Musí byť zrnom v úrodnej pôde, z ktorého budú klíčiť obrovské úspechy nášho budovania socializmu, obrovské úspechy našej päťročnice“. [Fučík 1953: 128]

O bezprecedentnom kvalitatívnom vzraste socialistickej inteligencie v prvých rokoch po druhej svetovej vojne sme sa už zmienili. Údial sa v situácii, keď mnohé kádre tejto inteligencie z minulej generačnej vlny dokončili svoje životné dráhy na fašistických popraviskách alebo v koncentračných táboroch. Nešlo teda o jednoduchú aritmetickú sumáciu dvoch generácií, ale aj o kompenzáciu strát. A pritom o takú kompenzáciu, pri ktorej sa dlho cibrená a dôkladne vyskúšaná kvalita nahradzuje kvantitou, o ktorej je síce známe, že sa osvedčila v protifašistickom odboji, ale ostáva otvorená otázka, ako si bude počínať v zložitých podmienkach budovania ľudovodemokratického štátu a najmä tvárou v tvár ťažkostiam, ktoré vyvolá orientácia na úplný prielom do pozícií buržoázie.

Videli sme už, ako K. Gottwald po Februári 1948 oceňuje rolu inteligencie v predfebruárovom politickom procese i priamo v dňoch riešenia mocenského konfliktu, a to nie azda len rolu socialistickej inteligencie. Keď však po tomto

ocenení smerom do minulosti prechádza k perspektívnym otázkam, neváha poukázať na niektoré tradičné negatívne črty inteligencie, ktoré spolu s kapitalistickými poriadkami bude treba odhodiť „do starého železa“. Menuje tendenciu k „uzavretosti a k vytváraniu zvláštnej kasty“ a ďalej tendenciu k obhajovaniu tzv. „vnútornej slobody“ a „nezávislosti“. Keď potom objasní, že by to bolo v rozpore s projektom novej spoločnosti, založenej na najširšej úprimnej spolupráci a poctivej službe celku, adresuje inteligencii symptomatickú výzvu: „Nebáť sa ísť s ostatnými vrstvami ľudu, nebáť sa ísť medzi ne, nebáť sa im odovzdávať svoje vedomosti. A nebáť sa ani nových kádrov inteligencie, ktoré niekedy síce nemajú v poriadku všetky semestre škôl, ale majú navyše veľké praktické skúsenosti“ [Gottwald 1949: 148—149].

Zmienka o nových kádroch inteligencie očividne súvisí s tým, že už v predfebruárovom období nastupovali do dôležitých funkcií vo verejnej správe i hospodárskom živote triedne uvedomelí robotníci, a tento nový revolučný jav vyvolal u najmasovejšej maloburžoáznej inteligencie, neschopnej povzniesť sa od bežných konkurenčných hľadísk k hodnoteniu vecí z aspektu „revolučnej účelnosti“, isté rozpaky a nevraživosť. Súvisí však aj s nadchádzajúcou líniou na podstatné posilnenie robotníckeho elementu v povolaniach inteligencie, ohlásenej už koncom r. 1948 a sformulovanej na IX. zjazde KSČ v máji 1949. Jej cieľom bolo vytvoriť a vychovať vlastnú inteligenciu, triedne a ideologicky spätú s pracujúcim ľuďom.

Pri realizácii tejto línie sa uplatnili v podstate tri odlišné postupy:

Prvý je známy pod zvratom „priame vyzdvihovanie kádrov“. Táto forma sa ▼ širšom meradle uplatnila najmä v začiatkovej fáze prechodného obdobia. Spočívala v tom, že na vedúce miesta v štátnom a hospodárskom živote prichádzali triedne a politicky vyhranení jednotlivci, u ktorých sa predpokladalo, že postupne ovládnu nový obor činnosti aj po vecnej stránke, prípadne štúdiom popri zamestnaní získajú potrebné školské vzdelanie. Týmto postupom sa kreovala vrstva novej socialistickej inteligencie najmä sociálnymi presunmi osôb zo skupiny pôvodných robotníkov bez ohľadu na vek.

Druhá forma, intenzívne uplatňovaná v rokoch 1949 až 1954, sa zamerala na regrutáciu inteligencie spomedzi mladých robotníkov a pracujúcich roľníkov. Nešlo o priame vyzdvihovanie do funkcií, ale o utvorenie špecifického článku v školskom systéme, ktorý im umožňoval získať v skrátenej lehote stredoškolské vzdelanie ako predpoklad na ďalšie vysokoškolské štúdium. Zriadili sa štátne kurzy pre prípravu pracujúcich na vysoké školy, ktorými prešlo vyše 11 tisíc osôb. Značná časť ich absolventov sa orientovala na štúdium technických odborov, čo malo veľký význam nielen z hľadiska triednych premien v zložení tejto časti inteligencie, ale na Slovensku to pozitívne prispelo k utváraniu kádrových podmienok na prudký industrializačný proces.

Napokon tretia forma kreovania novej inteligencie bola spätá s prestavbou celého školského systému, s odbúraním jeho buržoáznotriedneho charakteru a s jeho radikálnou demokratizáciou. Ak prvé dve formy sprístupnili pozície v skupine inteligencie pôvodným robotníkom, touto tretou formou sa likvidovali najmä bariéry znemožňujúce prístup k vzdelaniu deťom z robotníckych rodín a z rodín malých roľníkov, neskôr družstevníkov.

Uplatnením uvedených postupov sa v krátkom čase podstatne zmenil triedno-genetický profil inteligencie v Československu.

Štatistické zisťovanie v roku 1967 ukázalo, že 44,2 % odborných zamestnancov a 69,3 % úradníkov prešlo do týchto kategórií z pôvodných robotníckych

povolaní. Podľa výpočtov a odhadov sú dnes tieto percentá pravdepodobne ešte o niečo vyššie.

Svoj príspevok by sme chceli zakončiť stručnou metodologickou poznámkou. Ako je známe, v marxistickej literatúre jestvuje užšie a širšie chápanie spoločenskej triedy. Širšie chápanie bolo formulované v *Nemeckej ideológii*. Vychádza z toho, že triedu nemožno uzavrieť do ekonomickej sféry, že je to komplexný ekonomicko-nadstavbový jav. Aj vtedy, keď základňa a nadstavba sú od seba oddelené deľbou práce. Prišli sme k záveru, že problém triednej diferenciácie inteligencie je bez použitia tohto širšieho chápania triedy neriešiteľný, a tak sa nám stal v tomto príspevku metodologickou direktívou. Domnievame sa, že je to nosný prístup, aj keď nám obšírnosť látky a obmedzený priestor štúdie zrejme neumožnili demonštrovať všetky jeho vnútorné potencie.

Literatúra

- Barnovský, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku* (rukopis).
Fučík, J.: *Politické články a polemiky z let 1925–1934*. Díl I. Praha, SNPL 1953.
Gottwald, K.: *1946–1948*. Zväzok II. Praha, Svoboda 1949.
Hora, J.: *Deset let boje za kulturu*. (1928). In: KSČ a kultura. Sborník dokumentů, projevů a článků ke kulturní politice KSČ. Díl I. 1921–1948. Praha, VŠP ÚV KSČ 1973.
Husák, G.: *O kultúre a politike*. (1946). In: Z bojov o dnešok. Bratislava, Pravda 1973.
Lenin, V. I.: *Spisy*. Zväzok 27. Bratislava, SVPL 1954.
Nejedlý, Z.: *Slovo k českým spisovatelům, umělcům a vědcům*. (1944). In: Za svobodu českého a slovenského národa. Praha, SNPL 1956.
Novomeský, L.: *Inteligencia v rozpakoch*. (1945). In: Zväzky a záväzky. Bratislava, Pravda 1972.
Revue dějin socialismu. Roč. 1969, č. 5.
Svedectvo dokumentov a faktov. Bratislava, Pravda 1975.

Резюме

Баух В. - Рошко Р.: Социалистическая интеллигенция в Чехословакии с генетического аспекта

Предметом статьи является социалистическая интеллигенция в Чехословакии, определяемая в противоположность буржуазной и мелкобуржуазной интеллигенции как та часть интеллигенции, которая применяет свою продуктивную силу (профессионально или в нерабочее время) в надстроечных структурах рабочего класса. Она возникает и развивается уже в рамках капитализма и это развитие понимается как интегральный момент исторического процесса формирования революционного рабочего классового субъекта.

На основе исторического анализа обосновывается, почему в начальной фазе чешского, а еще более выразительно словацкого рабочего движения социалистическая интеллигенция набирается преимущественно среди рабочих и почему более интенсивные социалистические классовые изменения происходят внутри традиционных слоев населения в буржуазной Чехословацкой республике.

Кроме того, исследуется классовое расслоение перед захватом власти рабочим классом в феврале 1948 года, характеризовавшееся стремительным ростом социалистического звена в ущерб воинственной буржуазной интеллигенции и колеблющемуся мелкобуржуазному центру.

Определяются детерминанты этого расслоения и одновременно исследуется взаимная связь этого расслоения с послефевральским развитием, особенно с контрреволюционными настроениями мелкобуржуазной интеллигенции в кризисные шестидесятые годы.

Статья содержит также информацию о резком росте чехословацкой интеллигенции на этапе строительства социализма и о механизмах укрепления ее рабочего ядра.

Summary

Bauch V. — Roško R.: The Socialist Intelligentsia in Czechoslovakia from the Genetic Aspect

The subject of the present paper is the socialist intelligentsia in Czechoslovakia defined, in contrast to the bourgeois and petty-bourgeois intelligentsia, as a part of the intelligentsia applying its productive force (either professionally or in its non-working time) in the superstructures of the working class. It has come into being and developed already within the framework of capitalism, and this development is conceived as an integral moment of the historical process in the course of which the revolutionary working-class subject has been formed.

A historical analysis is used to substantiate the reason why, in the initial phases of the Czech and — still more markedly — of the Slovak workers' movement, the socialist intelligentsia was recruiting itself predominantly from the working class, and why it is as late as the bourgeois Czechoslovakia that more intensive socialist class transformations were taking place within the traditional strata.

The paper goes on to examine the class stratification of the intelligentsia prior to the seizure of power by the working class in February 1948, characterized by a tumultuous growth of the socialist component to the detriment of the militant bourgeois intelligentsia and the wavering petty-bourgeois center.

Determinants of this stratification are established and, at the same time, the connection between this stratification and the post-February development is subjected to examination, with a particular regard to the revolt of the petty-bourgeois intelligentsia in the crisis of the sixties.

The study also presents information about the rapid growth of the Czechoslovak intelligentsia at the stage of building up socialism, as well as about the mechanisms of strengthening its working-class core.